

ביבליוגרפיה מקיפה ומשובחת על בתי עלמין ומוות ביהדות

Falk Wiesemann, *Sepulcra judaica – Bibliographie zu jüdischen Friedhöfen und zu Sterben, Begräbnis und Trauer bei den Juden von der Zeit des Hellenismus bis zur Gegenwart / Jewish Cemeteries, Death, Burial and Mourning from the Period of Hellenism to the Present – A Bibliography*, Essen: Klartext 2005, 797 pp.

פרופ' פֶּלֶק וִיזְמַן מאוניברסיטת היינריך היינה שבדיסלדורף העניק מתנה יקרה ללומדים ולמתעניינים בכל ההיבטים הקשורים למוות ולבתי עלמין ביהדות – ביבליוגרפיה מקיפה, מעודכנת, מדויקת, מסודרת ונגישה, הכוללת 1678 עיולים וכן מפתחות מפורטים. הביבליוגרפיה פותחת במחקרים כלליים על מוות ביהדות ועל נושאים קרובים, כגון קדיש, קידוש השם, חברה קדישא ועוד; לאחר מכן היא מציגה מאמרים על בתי עלמין לפי סדר היסטורי וגיאוגרפי – בעת העתיקה, בימי הביניים ובעת החדשה. בכל אחת מן התקופות העיולים מסודרים לפי יבשות, ארצות וערים. חותמים את הכרך מפתחות – אישים, מקומות (כולל שמות נרדפים), נושאים ומחברים.

החומר מופיע כולו בלועזית – כותרים של מחקרים עבריים ניתנים בתרגום אנגלי או בתעתיק עברי. המעטפת של הביבליוגרפיה – ההקדמה הקצרה והתוכן – כתובה בגרמנית; חבל שבית ההוצאה הסתפק בתרגום לאנגלית של כותרת המשנה של הספר בלבד, ולא הוסיף נוסח אנגלי של ההקדמה והתוכן. אולם אין צורך לדעת גרמנית כדי להתמצא בספר, משום שהחומר מאורגן ונגיש. בהקדמת הספר מסביר ויזמן את מניעי עבודתו ואת עקרונותיה. למרות שלדבריו לא ניסה לכלול באופן שיטתי קובצי דינים ומנהגים, רבים מהם מופיעים בכל זאת בספר. עד כמה שהצלחת לראות העבודה מדויקת ויסודית במידה מעוררת התפעלות. אין ספק שהכרך המרשים הזה יפתח תקופה חדשה בחקר נושאיו, שכן הוא חושף מחדש אוצר שלם של מחקרים שרבים מהם היו טמונים עד כה במחשכים – חלקם נידחים ושכוחים, ולא מעטים בהם חשובים ומעניינים.

אבריאל ברילב

מצבות העליץ – קטלוג של מצבות קראיות ממזרח אירופה

Іван Юрченко, Олексій (Авраам) Кефелі, Наталія Юрченко, Олександр Береговський, Караїмське кладовище біля Галича. Каталог надмогильних пам'ятників, "Сполон", Львів-Галич 2000, pp. 252 [Ivan Jurchenko, Oleksij (Avraam) Kefeli, Natalija Jurchenko, Oleksandr Berehov'skyj, Karaims'ke kladovyshche bilja Halicha, Katalog nadmohyl'nykh pamjatnikov, "Spolom", L'viv-Halych 2000 יורצ'נקו, אולכסי (אברהם) כפלי, נטליה יורצ'נקו, אולכסנדר ברהובסקי, בית קברות קראי ליד האליץ – קטלוג מצבות הקבורה, לביב (לבוב) והעליץ 2000

הקטלוג שלפנינו הוא קטלוג בלתי רגיל של מצבות יהודיות ממזרח אירופה. הוא הופק בעיר העליץ (זו הצורה בכתביה הקראית המסורתית; בפולנית Halicz; באוקראינית וברוסית Галич; ובצורות "עבריות": האליץ, העליטש), עיר ששימשה במאה הי"ג בירת ממלכה רוסית-מערבית ושנתנה את שמה לחבל גליציה. קטלוג אוקראיני זה מציג את המצבות הקראיות במקום הקיימות בימינו.

הקראים דוברי השפה התורכית-הקיפציאקית התיישבו בהעליץ בתאריך לא ידוע (לפי אחת המסורות הרווחות בין קראי המקום, במאה הי"ג); נושא ראשית התיישבותם בהעליץ שייך לאחת החידות הסבוכות ביותר בחקר קראות מזרח אירופה, שגם בלאו הכי אינו חסר סוגיות שאינן פתורות. לאחר חלוקות פולין התפתחה קהילת קראי העליץ – שסופחה לקיסרות ההבסבורגית – באופן שונה משל שאר קראי מזרח אירופה שעברו לשליטה הרוסית, והם לא נחשפו כמעט להלכי רוח חדשים שמצאו להם מהלכים בין קראי רוסיה והובילום להתבללות ולנתק מהעם היהודי. ייחודה של קהילת העליץ בכך, שעד הזמנים האחרונים ממש הם שמרו – בעשורים האחרונים בסתר – על זהותם היהודית ונתרו הקהילה השמרנית והמסורתית ביותר בין קהילות הקראים שבמזרח אירופה, קהילה שונה משאר הקהילות.

הקטלוג הופק בידי הארכיטקט האוקראיני איוואן יורצ'נקו, המשמש פקח ראשי של שמורת המורשת "העליץ העתיקה", אשתו נטליה, היסטוריונית העובדת בשמורה, אולכסנדר ברהובסקי, הארכיטקט המשמש מנהל אקדמי של השמורה, ור' אברהם כפלי, הקראי היחיד בין מחברי הספר. ר' אברהם כפלי למד מוזיקה ברוסטוב שבדרום רוסיה, ולאחר עלייתו לישראל למד במסגרות קראיות-תורניות; הוא משמש בקודש בתור חזן קראי באשדוד ושוקד על עבודת דוקטור באוניברסיטה בראילון, במדעי היהדות. הרב כפלי הוא האחראי על הטקסטים העבריים ועל תרגומם לאוקראינית, שפתו של ספר זה. המחקר, איתור הקברים בטכניקה מיוחדת, הפקת הספר, כולל הקלדת הטקסט העברי, נעשו בעיקר בידי איוואן יורצ'נקו, בעיר שדה בת ששת אלפים נפשות, בתנאים קשים. אין זה כי אם מעשה של מסירות הראוי להערכה עמוקה ביותר.

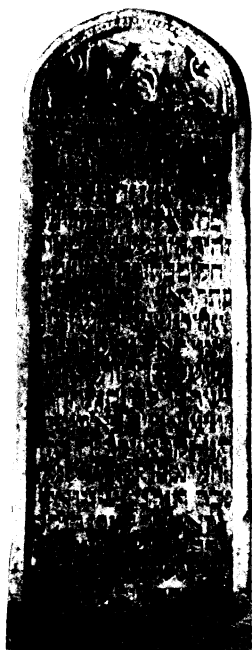
הקטלוג מלווה במפה מדויקת של השטח, ומצוינים בו טיפוסים שונים של קברים (עמ' 250-251). בית העלמין הקראי צופה על נהר הדנייסטר. מזרחית לבית העלמין הקראי שכן בית העלמין הרבני, שחרב. לא ניתן להעריך מה היה גודלו של השטח המקורי של בית העלמין הקראי, כי מדרום השתלטו עליו (לפני זמן רב) חקלאים. מידותיו של השטח הנוכחי הן 27x47x77 מטר; הצלע הרביעית היא הנהר. כעת יש בבית העלמין 219 קברים שיש להם מצבות, ועוד שלושה קברים בלא מצבות. רוב המצבות הקדומות הושמדו בעת מלחמת העולם, כאשר בשטח בית העלמין התפרסו סוללות תותחים שחלשו על הגשר שעל הדנייסטר. בחלק המזרחי של בית העלמין יש מכתשים עמוקים שנוצרו מהתפוצציות פגזים. חלק אחר של המצבות הושמדו במעשי ונדלזים של האוכלוסייה המקומית.

המצבות ניצבות בשורות, ובמקרים רבים השורות מאורגנות בגושים וביניהם שטחים ריקים – היתה מגמה לקבור קרובי משפחה זה לצד זה. סימנים אלה מאפיינים גם בתי עלמין קראיים נוספים, בהם בית העלמין של צ'ופוטקלעה שבקרים.

המצבות בבית הקברות נחלקות לארבעה סוגים: מצבת אבן עומדת מהטיפוס האשכנזי; מצבה עומדת על גבי בסיס העשוי בטון; מצבה עומדת העשויה בטון, על גבי בסיס בטון אנכי; לוח בטון אנכי. הקטלוג כולל רק מצבות משני הסוגים הראשונים, כי לדברי העורכים "המצבות משני הסוגים האחרונים אין בהן עניין משום ערכן האמנותי הנמוך". המצבות מהסוג הראשון הן מאמצע המאה הי"ח עד תחילת המאה העשרים, ומחסוג השני מארבעה העשורים הראשונים של המאה העשרים. המצבות מהסוג השלישי הן המצבות שהוקמו לאחר מלחמת העולם השנייה במקום המצבות שניזוקו או הושמדו. המצבות מהסוג הרביעי הונחו על שני קברים משנות השבעים של המאה העשרים. כיוון המצבות הוא דרומה, ירושלימה, כמקובל בקרב קראי מזרח אירופה.

בכל המצבות משני הסוגים הראשונים חקוקות כתובות בעברית, במקרים אחדים בתוספת השם בפולנית ותאריך לפי הלוח הגרגוריאני. במקרה אחד, הכתובת היא בניב העליץ של השפה התורכית-הקראימית הידועה עד היום לחמש הקראיות האחרונות של העיירה. כתובת זאת נחקקה בשנת 1918, בימי מלחמת העולם הראשונה, והבחירה בקראימית ולא בעברית נבעה אולי עקב המחסור באנשים המסוגלים לכתוב בעברית, משום שאלה גויסו לצבא האוסטרו-הונגרי או שברחו מפני התקדמות הצבאות השונים. ואכן, ידוע שבסוף מלחמת העולם הראשונה נפגעה הקהילה הקראית קשות מהרוסים, האוסטרו-הונגרים, הגרמנים, האוקראינים, הפולנים והרוסים "האדומים", ואיבדה כמחצית מבניה.

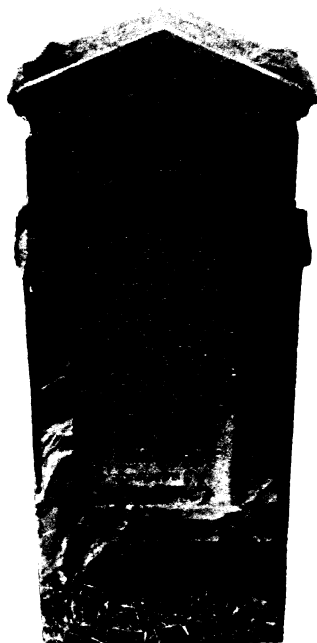
הכתובות על גבי המצבות משני הסוגים האחרונים הן ברוסית, בפולנית ובאוקראינית, ובתוספת משפטים בקראימית באותיות לטיניות (פולנית) או קיריליות (אוקראינית): (tynclky toprak larina [מנוחה לעפרכם]; ucma dzanyyna [נחלה לנפשך]; ucma kly [המנוח]). הקברים הקדומים ביותר המוצגים בקטלוג הם מסוף המאה הי"ח. קברים קדומים יותר לא שרדו בתהפוכות המאה העשרים, ואנו מוסיפים כאן איור של מצבת ר' יוסף המשביר, מייסד שושלת רבני העליץ הקראים, שאינה קיימת עוד (איור 1); התצלום לקוח מפרסום פולני מתחילת המאה העשרים (אני מודה למיכאיל קיזילוב על תצלום זה). כמו כן אנו מביאים

איור 2

איור 1

איור 4

איור 3

כאן מצבות של ר' זכריה אברהמוביץ [איור 2], שנפטר בשנת 1875, ושל אסתר יצחק־שמחה שולימוביץ [איור 3] ושולם נחוביץ [איור 4], מכיוון שמצבות אלה ייצוגיות ומעבירות רושם אותנטי של המצבות הקיימות בבית העלמין.

בוני המצבות היו ככל הנראה רבניים ונוצרים (עמ' 13-14, דיון בחותמות החרתים). מבחינה ארכיטקטונית־אמנותית ניתן לראות בבית העלמין את הקווים אופייניים לבתי העלמין הרבניים של אוקראינה (עמ' 14, ושם ספרות).

הספר מלווה בלוחות גנאלוגיים של הנפטרים, שנעשו בחלקם בעזרת "ספר הקהל", שהעתקה ממנו נשמרה בידי גב' ימימה ישועהביץ; גברת פעלתנית זאת, שהייתה כמעט בת שמונים – ובינתיים הלכה לעולמה – גם תרגמה את הכתובות בקראימית והוסיפה מידיעותיה הרבות לספר. כמו כן מלווה הספר בלוחות של הגופנים שהכתובות חרותות בהם, הערוכים לפי תקופות.

לפנינו ספר חשוב המאיר באור חדש פנים של קהילת העליץ המבודדת. הספר הוכן והופק ברמה הגבוהה ביותר, אך במספר מועט של עותקים – העותק שבמכון בן־צבי הגיע לירושלים הודות לאדיבותו של מר מיכאל קיזילוב (אוקספורד), חוקר קראות מזרח אירופה. יש לברך את העוסקים במלאכה, באוקראינה ובישראל, על ספרם היקר.

דן שפירא